

УДК 342.92

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.04.45>

ЧИННІСТЬ АДМІНІСТРАТИВНОГО АКТУ: УМОВИ ТА ПРАВИЛА

Турчак А.М.,

здобувач кафедри адміністративного,
кримінального права і процесу
Інституту права Закладу вищої освіти
«Міжнародний університет бізнесу і права»
orcid.org/0000-0001-5209-3868

Турчак А.М. Чинність адміністративного акту: умови та правила.

У статті проаналізовано доктринальні та нормативні положення щодо правил чинності адміністративного акта та особливостей доведення його змісту до відома відповідних адресатів. Відзначено, що автором не підтримується теза про те, що чинність адміністративного акту слід відмежовувати від його дії. Вбачається, що специфіка адміністративного акту, яка головним чином полягає в його індивідуальному характері, не дає підстав поширювати на нього особливості набрання чинності та дії законів, що як відомо є актами загального характеру. Власне, така специфічність адміністративного акту, спрямованість його на вирішення конкретної ситуації дає підстави для зворотного висновку, що момент набрання чинності та дія адміністративного акту фактично збігаються і, як правильно зазначається окремими дослідниками сенсу у розмежуванні вказаних категорій немає. При цьому слід додати, що вимоги до адміністративного акту та правила його чинності не слід ототожнювати між собою та ставити між ними знак рівності. Перші, тобто вимоги до акту, є факторами його правомірності, які у тому числі впливають на його чинність та дію, а правила чинності, натомість, стосуються моменту вступу його у дію

Зазначено, що адміністративні акти, які місять у собі помилки чи інші дефекти залежно від характеру вад та породжуваних правових наслідків бувають спірними та нікчемними. Звернуто увагу, що в деяких джерелах спірні акти називаються заперечними чи оспорюваними. Проте, така назва є не зовсім коректною, оскільки акт у якому є помилки чи дефекти не завжди стає предметом оскарження, тобто фактично оспорюється або ж заперечується. У зв'язку із цим запропоновано використовувати термін спірний, а не заперечний (оспорюваний) акт, тобто такий, у якому містяться спірні положення, що потенційно можуть бути оскаржені.

Встановлено, що спірні – це ті адміністративні акти, що набрали чинності, проте мають дефекти, які ставлять під сумнів правомірність акту і можуть бути оскаржені в адміністративному чи су-

довому порядку. У свою чергу, прийнятий адміністративним органом адміністративний акт є нікчемним, якщо він містить очевидні значні недоліки, перелік яких закріплений законом. На відміну від спірного акту, нікчемний адміністративний акт не набирає чинності.

Ключові слова: адміністративний акт, адміністративна процедура, адміністративне провадження, дефект, нікчемність, чинність.

Turchak A.M. Validity of the administrative act: conditions and rules.

The article analyzes the doctrinal and regulatory provisions regarding the rules of validity of the administrative act and the features of bringing its content to the attention of the relevant addressees. It is noted that the author does not support the thesis that the validity of an administrative act should be separated from its effect. It is seen that the specificity of an administrative act, which mainly consists in its individual nature, does not give grounds to extend to it the peculiarities of the entry into force and operation of laws, which, as is known, are acts of a general nature. Actually, such specificity of the administrative act, its focus on solving a specific situation gives grounds for the reverse conclusion that the moment of entry into force and the effect of the administrative act actually coincide and, as some researchers correctly note, there is no sense in distinguishing the specified categories. At the same time, it should be added that the requirements for the administrative act and the rules of its validity should not be equated with each other and an equal sign should be placed between them. The first, that is, the requirements for the act, are factors of its legality, which, among other things, affect its validity and effect, while the rules of validity, on the other hand, relate to the moment of its entry into force

It is noted that administrative acts containing errors or other defects, depending on the nature of the defects and the resulting legal consequences, are disputable and void. It is noted that in some sources disputed acts are called objectionable or disputed. However, such a name is not entirely correct, since an act containing errors or defects does not always become the subject of an appeal, that is, it is actually

challenged or denied. In this regard, it is proposed to use the term *controversial*, rather than *objectionable* (disputed) act, i.e. one that contains controversial provisions that can potentially be contested.

It has been established that disputed are those administrative acts that have entered into force, but have defects that call into question the legality of the act and can be challenged in an administrative or judicial procedure. In turn, an administrative act adopted by an administrative body is null and void if it contains obvious significant deficiencies, the list of which is established by law. Unlike a disputed act, a void administrative act does not enter into force.

Key words: administrative act, administrative procedure, administrative proceeding, defect, invalidity, validity.

Постановка проблеми. Цілком обґрунтовано в науці адміністративного права та процесу звертається увага на те, що вказана проблематика (чинність адміністративного акту) є недостатньо розробленою [1, с. 154; 2, с. 95-96; 3, с. 282-283]. На сторінках правової літератури точаться дискусії з приводу співвідношення категорій «чинність» та «дія», аналізуються різноманітні підходи до умов чинності акту, проводяться паралелі між аналогічними умовами чинності та дії законів та нормативно-правових актів тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Протягом останніх десятиліть адміністративний акт та процедури його прийняття, як предмет наукового дослідження, був і залишається у полі зору В.Б. Авер'янова, Н.В. Александрової, О.Ф. Андрійко, В.М. Бевзенка, Ю.П. Битяка, І.П. Голосніченка, П.В. Діхтієвського, І.Б. Коліушка, Т.О. Коломоєць, В.К. Колпакова, А.Т. Комзюка, О.В. Кузьменко, Р.О. Куйбіди, О.С. Лагоди, Є.О. Легези, Д.М. Лук'янця, П.С. Лютікова, О.О. Мандюка, Р.С. Мельника, О.І. Миколенка, О.А. Мілієнко, І.В. Патерило, В.Г. Перепелюка, Ю.С. Педька, Д.В. Приймаченка, В.П. Тимошука, М.М. Тищенко, Ю.С. Шемшученка, А.М. Школика та інших вчених.

Метою цієї публікації є дослідження, на підставі аналізу доктринальних та нормативних джерел, засад чинності адміністративного акту.

Виклад основного матеріалу. О.О. Мандюк долучається до дискусії у питаннях співвідношення понять «дія» та «чинність» актів, заперечуючи ті чи інші доводи представників ідеї про те, що вказані категорії є тотожними. Зокрема, дослідник аналізуючи думку О.В. Пушняка, який вважає, що термін «набуття чинності» та «введення в дію» є синонімами і тому виділення двох понять є недоцільним та нічим не виправданим, оскільки в протилежному випадку буде розрив у правовому регулюванні відносин. Як наприклад, у п. 4 Перехідних положень Конституції України зазначається так: «указ Президента вступає в дію ... і діє до набрання чинності законом». Іншими словами, виходить так, що указ Президента вже не діє, а закон хоча і набрав чинності – ще не діє [4, с. 584].

У баченні ж О.О. Мандюка, такий аргумент є недостатньо переконливим, оскільки хоча приписи, що містяться у п. 4 Перехідних положень Конституції України повинні розглядатися як помилкові, з точки зору безперервності правового регулювання відносин, проте помилкове використання термінів та, як наслідок, недосконале правове регулювання не є свідченням того, що терміни «чинність» та «дія» є синонімами. Вчений додає, що позиція щодо розгляду понять «чинність» та «дія» закону як відмінних та самостійних понять закріплена в багатьох законах України та відображена в судовій практиці Конституційного суду України. Таке вживання цих термінів не термінологічна помилка, а стійка позиція законодавця. Так в багатьох законах зустрічаються норми такого змісту: «закон набирає чинності з дня опублікування і вводиться в дію з певної дати». Тобто законодавець свідомо розрізняє набуття чинності та введення в дію закону [2, с. 96-97], як стверджує О.О. Мандюк. У підсумку науковець, посилаючись на відповідне рішення Конституційного Суду України¹ підкреслює, що чинність та дія закону є відмінними поняттями, так чинність закону є лише юридичною передумовою дії закону та, на відміну від дії закону, не тягне за собою виникнення, зміни чи припинення прав та обов'язків, передбачених законом [2, с. 99]. Саме тому, за аналогією із законами, питання чинності та дії

¹ Мова йде про рішення Конституційного Суду України № 21-рп/2010 від 06 жовтня 2010 року у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень законів України «Про засади запобігання та протидії корупції», «Про відповідальність юридичних осіб за вчинення корупційних правопорушень», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення» (справа про корупційні правопорушення та введення в дію антикорупційних законів) зазначається, що введення закону в дію не з моменту набрання ним чинності, а з моменту окремо визначеного в ньому строку, з якого він застосовується, передбачено в розділі XV «Перехідні положення» Конституції України. Так, у пункті 11 цього розділу визначено, що частина перша статті 99 Конституції України вводиться в дію після введення національної грошової одиниці – гривні, а у пункті 9, – що прокуратура продовжує виконувати функцію нагляду за додержанням і застосуванням законів та функцію попереднього слідства до введення в дію відповідних законів. Отже, Основним Законом України передбачено порядок і строки набрання законом чинності, а також введення в дію окремих його положень. Виходячи з цього законодавець, враховуючи різні обставини, може встановити іншу дату введення закону в дію. Таким чином, розмежування в оспорюваних законах моменту введення їх в дію і набрання ними чинності не суперечить положенням статті 57, частини п'ятої статті 94 Конституції України і не може тлумачитися як порушення встановленої Конституцією України процедури набрання цими законами чинності [6].

індивідуальних адміністративних актів О.О. Мандюк розглядає як самостійні поняття. Чинність індивідуальних адміністративних актів – необхідна передумова дії цих актів, що дозволяє говорити про акт як явище правової дійсності. Проте, лише з моменту початку дії акта він починає тягнути за собою юридично значимі наслідки та його можна вважати джерелом індивідуально-правового регулювання [5, с. 122; 2, с. 102].

При цьому дослідник уточнює, що чинність як юридична передумова дії акта означає, що акт ще не став обов'язковим для осіб, яких він стосується, проте він може зобов'язувати публічну адміністрацію до вчинення тих чи інших дій для його ефективного виконання. У свою чергу, дія індивідуального адміністративного акта – це його регулятивний вплив на поведінку адресатів акта, який полягає у виникненні, зміні чи припиненні конкретних прав та обов'язків. Тобто, лише з моменту початку дії індивідуального адміністративного акта він починає тягнути за собою юридично значимі наслідки та його можна вважати джерелом індивідуально-правового регулювання [7, с. 14].

Схожу думку висловлюють В.М. Бевзенко та Р.С. Мельник, які вважають, що питання чинності адміністративного акта слід розглядати крізь призму положень Конституції України (ст. 3), принципу верховенства права взагалі та принципу юридичної визначеності зокрема. Зазначається, що адміністративний акт після його прийняття (видання) має бути доведений до відома його адресата в офіційному порядку і лише після цього адміністративний акт набуде чинності та матиме відповідні юридичні наслідки. Дослідники уточнюють, що недоведене до відома заінтересованої особи рішення суб'єкта публічної адміністрації не є адміністративним актом. При цьому варто розуміти, що доведення адміністративного акта до відома заінтересованої особи є передумовою не його законності, а його юридичної дії [3, с. 283].

В.П. Тимошук позитивно оцінюючи відповідний зарубіжний досвід цілком обґрунтовано визнає, що набуття адміністративним актом чинності з моменту доведення його до відома особи (осіб), яких він стосується – є більш раціональним. Такий підхід «чинності відносно особи» гарантує захист прав та законних інтересів усіх адресатів та заінтересованих осіб [1, с. 155]. Що стосується наукової дискусії щодо співвідношення категорій «чинність» та «дія» акта, то В.П. Тимошук, як видається, займає більш нейтральну та помірковану позицію визнаючи, що вказане питання потребує додаткового вивчення, але принаймні стосовно нормативних актів у вітчизняній юридичній науці поняття «чинності» та «дії акта» фактично отожднюються. У цій площині вчений-адміністра-

тивіст вказує на певну штучність такого розмежування «чинності» і «дії», адже, як зауважує дослідник, мало сенсу вважати «чинним» акт який «не діє» [1, с. 158].

Автори науково-практичного коментаря до Закону України «Про адміністративну процедуру» схвально оцінюючи намагання законодавця чітко унормувати вказане питання, у тому числі посилаються на європейське законодавство. Так, у виданні зауважується, що стаття 41 Хартії Європейського Союзу про основні права визначає право на належне адміністрування. Це включає в собі право бути поінформованим про кожне рішення, яке впливає на права та інтереси громадян, що чітко зазначено в статті 20 Європейського кодексу належної адміністративної поведінки, яка встановлює, що посадова особа публічного органу забезпечує, щоб особи, на права та інтереси яких впливає рішення, були проінформовані про таке рішення, перш ніж це рішення буде оголошене деінде. У свою чергу, стаття 297 Договору про функціонування Європейського Союзу встановлює, що рішення, в яких вказано адресата, мають доводитися до відома тих, кому вони адресовані, та набирають чинності лише після цього [8, с. 348].

Врешті решт, Закон про адміністративну процедуру закріпив, що адміністративний акт набирає чинності стосовно учасника адміністративного провадження з дня доведення його до відома відповідної особи, якщо інший строк набрання ним чинності не передбачено законом або самим адміністративним актом [9]. Іншими словами, законодавець надав чітке розуміння того, що існує загальне правило набрання чинності адміністративним актом, яке поряд із цим має ряд виключень. Проте слід погодитись із висловленою в адміністративно-правовій літературі думкою про те, що можуть існувати і деякі особливості щодо моменту набрання адміністративним актом чинності. Так, наприклад, адміністративний акт може набувати чинності в інший момент, аніж момент доведення його до відома особи (проте не раніше такого моменту): якщо це передбачено законом. Наприклад, дозвіл на полювання діє протягом мисливського сезону; якщо це передбачено власне адміністративним актом. Зокрема, у виданому особі віком до 18 років посвідченні на право керування транспортними засобами категорії «В» зазначається, з якої дати виникає відповідне право; після виконання певної умови. Наприклад, особі може надаватися право користування об'єктом комунальної власності після завершення капітального ремонту такого об'єкта; після закінчення строку, відведеного на оскарження адміністративного акта. Наприклад, постанова у справі про адміністративне правопорушення набуває чинності після закінчення строку, відведеного

для її оскарження (ст. 291 КпАП) [1, с. 156-157; 3, с. 284-285].

На рівні Закону доволі детально закріплено й порядок доведення адміністративного акта до відома особи. Зокрема передбачено, що спосіб доведення адміністративного акта до відома особи визначається адміністративним органом відповідно до Закону, якщо інший спосіб не передбачений законом. Так, доведення адміністративного акта до відома особи здійснюється шляхом: 1) вручення акта або надсилання його поштою (рекомендованим листом з повідомленням про вручення); 2) надсилання на адресу електронної пошти чи передачі з використанням інших засобів телекомунікаційного зв'язку; 3) публічного оголошення, оприлюднення згідно з вимогами законодавства; 4) усного повідомлення у випадках, передбачених законом. Адміністративний акт, що стосується великої кількості осіб, доводиться до відома таких осіб через офіційний веб-сайт адміністративного органу та/або шляхом публікації у друкованих засобах масової інформації із зазначенням суті рішення, порядку ознайомлення з актом та порядку його оскарження.

У справі за заявою адміністративний акт доводиться до відома особи у спосіб, зазначений нею в заяві (надсилається на вказану поштову адресу (рекомендованим листом з повідомленням про вручення), у тому числі, за бажанням заявника, кур'єром за додаткову плату, на адресу електронної пошти чи передається з використанням інших засобів телекомунікаційного зв'язку, вручається особисто тощо). Якщо особа не зазначила спосіб доведення адміністративного акта до її відома, адміністративний акт надсилається за адресою її зареєстрованого місця проживання (перебування), місцезнаходження або в інший спосіб, передбачений цим Законом та іншими актами законодавства [9].

Адміністративний акт доводиться до відома особи невідкладно, а за наявності обґрунтованих причин – не пізніше трьох робочих днів з дня його прийняття. У разі потреби адміністративний акт надсилається визначеним у такому акті виконавцям, про що повідомляється особі. Інформація про час та спосіб доведення адміністративного акта до відома особи фіксується адміністративним органом у матеріалах справи. Якщо час отримання адміністративного акта, надісланого поштою, електронною поштою або переданого з використанням інших засобів телекомунікаційного зв'язку, не зафіксовано, такий адміністративний акт вважається доведеним до відома особи на п'ятий календарний день з дня його надсилання адміністративним органом, крім випадків, якщо адміністративний акт не надійшов до особи або надійшов пізніше. Якщо особа заявляє про неотримання адміністратив-

ного акта або про отримання його пізніше ніж на п'ятий календарний день з дня відправлення, обов'язок доказування факту і часу доведення адміністративного акта до відома особи покладається на адміністративний орган. Недоведення адміністративним органом адміністративного акта до відома особи в установленому порядку є підставою для продовження строку оскарження такого акта [9].

Важливим є визначення меж чинності адміністративного акту в часі. Так, адміністративний акт діє від часу набрання ним чинності до часу втрати ним чинності. Адміністративний акт втрачає чинність внаслідок: 1) його виконання; 2) закінчення строку його дії; 3) відкликання правомірною адміністративного акта адміністративним органом, що його прийняв; 4) визнання недійсним протиправного адміністративного акта адміністративним органом, що його прийняв; 5) його скасування в порядку адміністративного оскарження або судом; 6) з інших причин, визначених законом. Разом з тим законодавець уточнює, що виконаний адміністративний акт не може бути відкликаний, визнаний недійсним або скасований у тій його частині, в якій його виконання призвело до настання незворотних правових наслідків. Такий адміністративний акт може бути визнаний протиправним у порядку, встановленому законом [9].

Разом з тим у практиці існує багато випадків коли внаслідок помилок чи недоліків адміністративний акт або ж взагалі не набирає чинності, або ж його дія суттєво обмежена. Наприклад, часом уповноважений суб'єкт припускається помилок під час провадження процедури його прийняття або доведення до відома особа, встановлюються вади у його формі або ж змісті тощо. Все це може тягнути за собою наслідки правового характеру аж до визнання його нікчемним. Такі акти в юридичній науці прийнято називати дефектними, які виходячи із характеру його вад та породжуваних правових наслідків бувають спірними та нікчемними. Слід звернути увагу, що в деяких джерелах спірні акти називаються заперечними чи оспорюваними. Проте, така назва є не зовсім коректною, оскільки акт у якому є помилки не завжди стає предметом оскарження, тобто фактично оспорюється або ж заперечується. У зв'язку із цим більш доречно використовувати термін спірний, а не заперечний (оспорюваний) акт, тобто такий, у якому містяться спірні положення, що потенційно можуть бути оскаржені.

Спірні – це ті адміністративні акти, що набрали чинності, проте мають дефекти, які ставлять під сумнів правомірність акту і можуть бути оскаржені в адміністративному чи судовому порядку. Спірними є адміністративними акт, що, насамперед, містять окремі елементи або озна-

ки невідповідності праву, або до яких включені норми права, що належать до актів, які покликані врегулювати інші різновиди відносин у сфері публічного адміністрування.

Спірні адміністративні акти містять окремі незаконні положення або технічні помилки; в них відсутні окремі реквізити; акти видані з порушенням процедури, без належного кворуму тощо. Вони є частково дійсними, оскільки їх доопрацювання, усунення незаконних приписів повертає їм юридичну силу. Однак такі акти є обов'язковими до виконання. Вони продовжують діяти доти, доки їх не скасовано. У цьому полягає презумпція законності адміністративних актів, що означає, що особи, на яких таким актом покладаються певні зобов'язання, зобов'язані виконувати його приписи до часу його скасування [10, с. 358; 3, с. 286].

У свою чергу, прийнятий адміністративним органом адміністративний акт є нікчемним, якщо він містить очевидні значні недоліки, зокрема:

1) в адміністративному акті, прийнятому в письмовій формі, відсутні відомості про адміністративний орган, який його прийняв;

2) відповідно до законодавства адміністративний акт може бути прийнятий лише у стандартизованій формі, але цю вимогу не дотримано;

3) адміністративний акт прийнято адміністративним органом, який не має на це відповідних повноважень;

4) виконання адміністративного акта вимагає вчинення злочину;

5) виконання адміністративного акта є об'єктивно неможливим.

На відміну від спірного акту, нікчемний адміністративний акт не набирає чинності. При цьому нікчемність частини адміністративного акта спричиняє нікчемність усього акта, якщо без нікчемної частини відповідний адміністративний акт не був би прийнятий. Адміністративний орган у будь-який час може своїм рішенням визнати нікчемність прийнятого ним адміністративного акта. Особа, яка має на це законний інтерес, може вимагати визнання адміністративного акта нікчемним від адміністративного органу, що його прийняв, чи звернутися з відповідним позовом до суду [9].

Висновок. Таким чином, на підставі доктринальних та нормативних положень щодо правил чинності адміністративного акта та особливостей доведення його змісту до відома відповідних адресатів, відзначимо, що нами не підтримується теза про те, що чинність адміністративного акту слід відмежовувати від його дії. Вбачається, що специфіка адміністративного акту, яка головним чином полягає в його індивідуальному характері, не дає підстав поширювати на нього особливості набрання чинності та дії законів, що як відомо є актами загального характеру. Влас-

не, така специфічність адміністративного акту, спрямованість його на вирішення конкретної ситуації дає підстави для зворотного висновку, що момент набрання чинності та дія адміністративного акту фактично збігаються і, як правильно зазначається окремими дослідниками сенсу у розмежуванні вказаних категорій немає. При цьому слід додати, що вимоги до адміністративного акту та правила його чинності не слід ототожнювати між собою та ставити між ними знак рівності. Перші, тобто вимоги до акту, є факторами його правомірності, які у тому числі впливають на його чинність та дію, а правила чинності, натомість, стосуються моменту вступу його у дію

Зазначимо, що адміністративні акти, які містять у собі помилки чи інші дефекти залежно від характеру вад та породжуваних правових наслідків бувають спірними та нікчемними. Звернуто увагу, що в деяких джерелах спірні акти називаються заперечними чи оспорюваними. Проте, така назва є не зовсім коректною, оскільки акт у якому є помилки чи дефекти не завжди стає предметом оскарження, тобто фактично оспорюється або ж заперечується. У зв'язку із цим запропоновано використовувати термін спірний, а не заперечний (оспорюваний) акт, тобто такий, у якому містяться спірні положення, що потенційно можуть бути оскаржені.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Тимошук В.П. Адміністративні акти: процедура прийняття та припинення дії. К.: «Конос-Ю», 2010. 296 с.
2. Мандюк О.О. Індивідуальні адміністративні акти: теорія та практика застосування: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Львів, 2017. 213 с.
3. Мельник Р.С. Бевзенко В.М. Загальне адміністративне право : навч. посіб. К.: Ваїте, 2014. 376 с.
4. Пушняк О.В. До питання співвідношення термінів «набуття чинності нормативно-правовим актом» та «введення в дію нормативно-правового акта». *Форум права*. 2012. № 2. С. 580–592. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-2/12povnpa.pdf>.
5. Мандюк О.О. Чинність та дія індивідуальних адміністративних актів: розмежування понять. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Юридичні науки. 2016. № 845. С. 119–123.
6. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень законів України «Про засади запобігання та протидії корупції», «Про відповідальність юридичних осіб за вчинення корупційних правопорушень», «Про

- внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення» (справа про корупційні правопорушення та введення в дію антикорупційних законів) від 6 жовтня 2010 р. № 21-рп/2010 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v021p710-10>.
7. Мандюк О.О. Індивідуальні адміністративні акти: теорія та практика застосування: автореф. дис. канд. юрид. наук. Львів, 2017. 21 с.
 8. Науково-практичний коментар до проекту Закону України «Про адміністративну процедуру» / Авт. колектив (Андрійко О.Ф., Бевзенко В.М. та ін.), за заг. ред. Тимощука В.П. К.: ФОП Мишалов Д.В., 2019. 460 с.
 9. Про адміністративну процедуру: Закон України від 17 лютого 2022 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20/conv#n517>.
 10. Права громадян у сфері виконавчої влади: адміністративно-правове забезпечення реалізації та захисту: Монограф./ Кол.авт.; За заг. ред. В.Б. Авер'янова.Д.: Ін-т держ. і права ім. В.М. Корецького НАН України; Дніпроп. Держ. Ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2008. 588 с.